

De Pyramus-schaal uit de Waagstraat-opgraving

Een fragment van een verhaal

Matthijs Driebergen

Inleiding

In april 1994 kwam bij de opgraving 'Waagstraat' te Groningen een fragment te voorschijn van een Hanzeschotel¹. Het is gevonden als losse vondst op het terrein waar al eeuwenlang de markt gehouden werd. Hoewel dit fragment maar een klein stukje laat zien van de schotel waarvan het ooit deel uitmaakte, is het toch mogelijk de vondst te plaatsen in het grote geheel van dergelijke Hanze-schotels en zijn eigen verhaal te laten vertellen.

Hanzeschotels

Hanzeschotels zijn bronzen schalen uit de 11e tot 13e eeuw, die vanwege hun verspreiding en vindplaatsen ooit in verband zijn gebracht met het Noord-Europese handelsverbond 'de Hanze'. Dikwijls zijn ze gegraveerd met medaillons, waarin zich allerlei afbeeldingen en teksten bevinden. De schalen zijn in heel Noordwest-Europa teruggevonden en in een aantal gevallen uit rivieren opgebaggerd. Dat leidde ertoe dat men de schotels in verband bracht met 'de Hanze'. Qua datering is dit onjuist. Het overgrote deel van de schalen is immers vervaardigd in de periode vóór de 13e eeuw, toen het Hanzeverbond nog in opkomst was. Toch is de term Hanzeschotel zo ingeburgerd, dat de naam als aanduiding van deze groep schotels gehandhaafd blijft².

Deze schotels mogen zich verheugen in een grote belangstelling gedurende de afgelopen 120 jaar. Tal van publicaties over de schotels hebben ordening aangebracht in de grote verscheidenheid van exemplaren. In 1979 is in het Nijmeegs museum 'Commanderie van Sint Jan' een overzichtstentoonstelling geweest, waarbij in een mooie catalogus de verschillende schotels per iconografisch onderwerp behandeld worden. Hierdoor is het goed mogelijk de schotels te kunnen determineren.

Het fragment dat in 1994 opgegraven werd, is minder makkelijk te determineren, omdat maar een klein gedeelte van de afbeelding zichtbaar is (afb. 1). Toch wil ik aannemelijk maken dat het fragment ooit deel uitgemaakt heeft van een Pyramus-schaal.

Pyramus en Thisbe

Op Pyramus- en Thisbe-schalen wordt door middel van afbeeldingen en korte teksten het verhaal van Pyramus en Thisbe verteld. Dit is een verhaal uit de Klassieke Oudheid dat door Ovidius verteld wordt. Het verhaal speelt zich af in Babylon, waar de twee geliefden Pyramus en Thisbe wonen. Ze zijn burens, maar

1. Kortekaas 1995, 8-11.

2. Le Blanc 1979, 11-12.

Afb. 1. Het fragment van de
Pyramus-schaal uit de
Waagstraat-opgraving.
Tekening: Erik Bürmann.

mogen van hun wederzijdse ouders geen omgang met elkaar hebben. Hun enige vorm van contact is mogelijk via een spleet in de muur. Op een bepaald moment spreken ze af elkaar buiten de stad bij een bron te ontmoeten. Thisbe verlaat de stad gesluierd, omdat ze bang is door de poortwachters herkend te worden. Als ze bij de bron aangekomen is, verschijnt daar een leeuwin met bebloede muil, die haar de stuipen op het lijf jaagt. Ze vlucht weg, maar verliest haar sluier, die de leeuwin verscheurt. Ondertussen haast Pyramus zich naar de afgesproken plaats, blij om zijn geliefde te ontmoeten. Dan vindt hij echter de bebloede en verscheurde sluier en besluit in grote wanhoop zichzelf met zijn zwaard te doden, omdat zijn geliefde ook dood zou zijn. Thisbe verschijnt net te laat en begrijpt welk noodlot zich over haar en haar geliefde voltrokken heeft. Ze trekt het zwaard uit de borst van haar dode Pyramus en steekt zichzelf neer, om eeuwig met hem verenigd te zijn³.

Het opgegraven fragment

Op het stukje schotel zijn twee dingen duidelijk zichtbaar. Ten eerste staat er duidelijk **..UBSTIT..** en ten tweede is daaronder een arm met een zwaard zichtbaar. Op de achtergrond lijken vleugels te zijn afgebeeld. Het stukje tekst **..UBSTIT..** is niet compleet, zichtbaar is bijvoorbeeld de slinger van een **S** die er waarschijnlijk voor gestaan heeft. Vergelijking van dit 'woord' met teksten op andere schotels levert het volgende zinnetje op: **PIRAMUS ASPICIENS PEPLA TISBES SUBSTITIT AMENS** (als Pyramus de sluier van Thisbe ziet, wordt hij uitzinnig). Het is duidelijk dat hiermee de episode wordt bedoeld waarin Pyramus de bebloede sluier vindt en daaruit de conclusie trekt dat Thisbe dood is.

Van de afbeelding is niet veel meer over dan de arm met het zwaard. Het is logisch dat het zwaard, dat zo'n grote rol speelt in dit liefdesverhaal, bij deze episode afgebeeld is: Pyramus besluit namelijk even later zich met zijn zwaard te doden. Ook op andere schalen met dit onderwerp staat bij deze tekst Pyramus met het zwaard in de hand afgebeeld. Vergelijking met andere afbeeldingen (afb. 2) maakt tegelijk duidelijk dat de vleugelachtige dingen op de achtergrond symbolen zijn voor palmbomen. De combinatie van afbeelding met standaardelementen en tekst schijnt dus gewoonte te zijn⁴.

3. Ovidius IV 1995, 55-166.

4. Le Blanc 1979, 37-38. Vooral de afbeelding van de besproken episode op de verloren gegane schaal van Soisson (afb. 2) vertoont grote gelijkenis met het fragment.

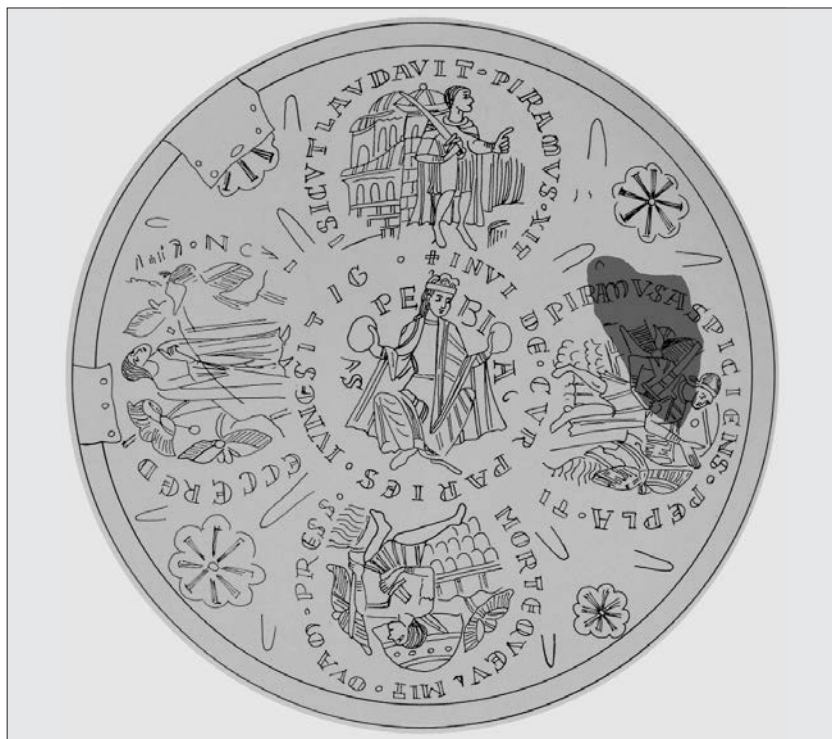

Afb. 2. Scène waarin Pyramus de sluier van Thisbe vindt; detail van een verloren gegane Pyramus-schaal uit Soisson. Uit: *Le Blanc*, 38.

Deugd en ondeugd

Het verhaal van Pyramus en Thisbe was in de Middeleeuwen enorm populair. In 'libri manuales' werd het verhaal naverteld en voorzien van afbeeldingen. Deze boeken werden vaak in kloosters gebruikt om lezers deugden en ondeugden voor te spiegelen. De grote trouw en vindingrijkheid van het liefdespaar was een afbeelding van grote deugd. De zelfmoorden die het gevolg waren van grote vergissingen, waren voor de christelijke kerk niet anders te interpreteren als grote zonde en ondeugd. Zodoende was het verhaal een spiegel, een deugdenspiegel, waarin deugd en ondeugd verenigd waren. Dikwijls werden dergelijke literaire motieven uitgewerkt in kunstzinnig handwerk. Van het Pyramus- en Thisbe-verhaal werden dan twee schotels gemaakt: één met het verhaal van Pyramus en de ander met het verhaal van Thisbe⁵. De afbeelding op het fragment van de hoofdpersoon Pyramus maakt duidelijk dat het afkomstig moet zijn van een Pyramus-schaal (afb. 3).

5. *Le Blanc* 1979, 34.

Afb. 3. Voorbeeld van een Pyramus-schaal; met arcering is aangegeven hoe het fragment in de afbeelding op deze schaal past. De tekst van deze schaal is niet compleet en correspondeert niet met die van het fragment.
Uit: Le Blanc, 87.

Slot

Het fragment blijkt een heel verhaal te kunnen vertellen: het verhaal van Pyramus en Thisbe. Maar er is nog meer aan de hand. De vondst van dit Hanzeschotelfragment is niet de eerste vondst van een Hanzeschotel in de stad Groningen. In februari 1891 is op het terrein van de voormalige gasfabriek aan de Bloemsingel een complete schotel gevonden. Deze schotel is een deugden-schaal waarop een vrouwelijke gestalte is afgebeeld, omringd door borstfiguren van andere vrouwspersonen en de namen van twaalf ondeugden en drie deugden. Hoewel veel feiten rond deze schotel in het Groninger Museum⁶ onduidelijk blijven, is wel duidelijk dat voor dergelijke uitingen van kunstzinnig vakmanschap een markt was in Groningen. Het fragment van de opgraving 'Waagstraat', een plek in de stad waar eeuwenlang het centrum lag van handel en negotie, bevestigt dit idee.

Literatuur:

- Blanc Le, P., *Middeleeuwse Hanzeschotels, spiegels tot lering*. Nijmegen, 1979.
Kortekaas, G.L.G.A., e.a., 'Waagstraat onder (de) weg' in: *Stad en Lande* jrg. 4. nr. 3. Groningen, 1995.
Ovidius, *Metamorphosen IV*, in de vertaling van M. D'Hane-Scheltema, *Ovidius Metamorphosen*. Amsterdam, 1995.

6. Binnenkort zal over deze Hanzeschotel een artikel verschijnen in: *Stad en Lande*, Knol, E., en M. Driebergen, 'Feith en fictie: de Hanzeschotel uit het zuiverhuis'.